

Yalvaç Müzesi'nden Montanist Olarak Yorumlanan Bir Mezar Stelinin Yeniden Değerlendirilmesi

Re-Evaluation of a Grave Stele from Yalvaç Museum Interpreted as Montanist

Mehmet ÖZHANLI¹, Fatma KAHRAMAN²

Öz

Çalışmaya konu olan mezar steli, Yalvaç Müzesi'nin bahçesinde sergilenmektedir. Stel, D. M. Robinson tarafından, 1924 yılında Yalvaç'ta bir evin merdiveni altında bulunmuş ve yayımlanmıştır. Alınlıklı, naiskos tipli mezar stelinin üzerinde, alınlıkta Medusa başı ve naiskosun içerisinde altıgen bir altlık üzerinde mezar sahibi olan kadının büstü betimlenmiştir. Yerel ustalar tarafından yapılmış olan steldeki kabartmalar, Antoninler Dönemi'nin sonlarına doğru ortaya çıkan saç modeli ve üslubuyla işlenmiştir. Yerel işçilik dikkate alınarak eser, Antoninler Hanedanlığı'nın Son Evresi'ne tarihlenmiştir. Stelin üzerindeki yazıtı yorumlayan D. M. Robinson, yazıtın son satırından yola çıkarak mezar sahibinin Montanist olduğunu iddia etmiştir. Montanizmle ilgili görüşler aktarıldıktan sonra çalışmaya konu olan eserin üzerindeki yazıtın Montanist bir ifade olup olmadığı tartışılmıştır. Yazıtta ve kabartmalarda Hristiyanlığı açıklayıcı ifadelerin bulunmamasından dolayı eserin pagan kültüre ait olduğu sonucuna varılmıştır. Antiokheia'nın Phrygia sınırında bulunması ve Phryg kültürü ile yoğrulmuş olmasından dolayı kent ve çevresinde Montanizmle ilgili verilerin ortaya çıkma ihtimali üzerine durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Pisidia, Phrygia, Mezar Steli, Montanizm.*

Abstract

The grave stele, which is the subject of the study, is exhibited in the garden of Yalvaç Museum. The stele was found under the steps of a house in Yalvaç and published by D. M. Robinson in 1924. On the grave stele of the naiskos type with pediment, Medusa's head on the pediment and the bust of the woman who owns the grave on a hexagonal base in the naiskos are depicted. The reliefs on the stele, made by local craftsmen, are carved with the hairstyle and manner that emerged towards the end of the Antonine Period. Taking into account the local craftsmanship, the work was dated to the last phase of the Antonine Dynasty. D. M. Robinson, who interpreted the inscription on the stele, claimed that the owner of the grave was a Montanist based on the last line of the inscription. After discussing the views on Montanism, it was discussed whether the inscription on the artifact that is the subject of the study is a Montanist expression or not. Since there are no expressions explaining Christianity in the inscription and reliefs, it is concluded that the artifact belongs to the pagan culture. Since Antioch is located on the border of Phrygian and is mixed with Phrygian culture, the possibility of Montanism-related data emerging in and around the city is emphasized.

Keywords: *Pisidia, Phrygia, Grave Stele, Montanism.*

1. Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi,
mehmetozhanli@sdu.edu.tr,
<https://orcid.org/0000-0003-1417-2658>

2. Doktorant, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi,
fatmad.kahraman@gmail.com,
<https://orcid.org/0009-0001-0349-825X>

Makale Türü Article Type
Araştırma Makalesi Research Article

Başvuru Tarihi/Application Date
12.01.2024

Yayına Kabul Tarihi/Acceptance Date
01.03.2024

DOI
10.20875/makusobed.1419005

Bu makaleye atıfta bulunmak için:

Özhanlı, M. ve Kahraman, F. (2024). Yalvaç Müzesi'nden montanist olarak yorumlanan bir mezar stelinin yeniden değerlendirilmesi. *MAKU SOBED*, (39), 1-13. <https://doi.org/10.20875/makusobed.1419005>

EXTENDED SUMMARY

Pisidian Antioch has four necropolises that can be identified. Since the materials belonging to the graves in these necropolises were used as spolia, very little data has survived to the present day. The grave stele subject to this study must have been transported from one of these necropolises. The stele is currently on display in the garden of the Yalvaç Museum. It was found under the staircase of a house in Yalvaç and published by D. M. Robinson in 1924. While publishing the stele, D. M. Robinson made mistakes regarding both the figures on the stele and the inscription.

The pedimented, naiskos-type grave stele depicts the head of Medusa on the pediment and the bust of the grave owner on a polygonal base inside the naiskos. The Medusa head depicted on the pediment was made to protect the grave. The most important feature that distinguishes the Medusa's head from the Medusa heads known in general is that it is depicted without the attributes of Medusa. There are some local workmanship errors in the construction of the stele. The portrait of the stele with local workmanship dates to the end of the Antonine Period.

D. M. Robinson, who interpreted the inscription on the stele, claimed that the grave owner was a Christian Montanist based on the last line of the inscription. While presenting this claim, he said that the last lines of the stele belong to the "Montanists of Northern Phrygia".

To briefly mention the Montanists; they emerged as an early Christian sect in the Phrygia Region in the 2nd century AD. The members of the sect, which was declared heretical during the reign of Emperor Justinianus, were massacred in the 6th century AD according to Procopius and were completely neutralized in the 9th century AD.

In the article, after presenting the views on Montanism, it is discussed whether the inscription on the artifact that is the subject of the study is a Montanist expression or not. While discussing the subject, publications on the Montanists, who were widely known in the Phrygia Region, were included in the article. According to D. M. Robinson, it was understood that the stele, which was Montanist, actually belonged to a pagan mortal. It was analysed why the expression at the bottom of the stele's inscription is pagan. The result of the investigations is that the expression of cursing on the grave alone is not enough to identify the grave owner as a Montanist. Some Christian symbols and signs are needed for a statement to be Montanist. The most well-known of these expressions in the Phrygia Region is "Xp". And the stele in the Yalvaç Museum does not contain this formula or any other expression. Since there are no expressions explaining Christianity in the inscription and reliefs, it is concluded that the stele belongs to the pagan culture, not Montanist. At the same time, the "Land of Hades" pattern in the inscription strengthens the possibility that the inscription is pagan. The researcher's erroneous descriptions of the head on the pediment of the stele and the bust on the naiskos have been corrected. The erroneous descriptions are explained by examining the portrait in its current state in the Museum. To briefly mention the mistakes; the pediment depicts Medusa, not a child, and the naiskos depicts a woman, not a boy. The bust belongs to the woman who owned the grave.

Although the stele is not Montanist as D. M. Robinson suggests, it is a clear expression of the influence of Phrygian culture in Pisidian Antioch. Antioch may have been one of the Pisidian cities with the strongest cultural and religious interaction.

The Phrygian culture shows its influence in another formula found in the city. The formula found in the necropolis of the city is the "Eumenia Formula". Just like the Montanist formula, it contains expressions cursing the person who touches the grave. The fact that both formulas were found in Antioch indicates that Montanist, Pagan, and Christian groups wrote the phrase to threaten those who damaged the grave. In short, the formula is used by individuals belonging to different faiths. Regardless of which faith the formula is used by, the common point is the Phrygian-based cultural sphere of influence. Since Antioch is located on the border of Phrygia and is steeped in Phrygian culture, the possibility of Montanism-related data emerging in and around the city has been emphasized.

1. GİRİŞ

Selevkid Hanedanlığı tarafından MÖ 3. yy.ın başında kurulmuş olan Pisidia Antiokheiası'nda yaşam, MS 12. yy.a kadar devam etmiştir. Kentte yapılan kazı ve araştırma çalışmalarında Pisidia Antiokheiası'nın; Hellenistik, Roma, Doğu Roma İmparatorluk Dönemlerine ait Nekropol alanlarının yerleri tespit edilmiştir. Nekropol alanları; kentin doğusunda Nohutlubaba Mevkii'nde, kuzeyinde Düz kır Mevkii'nde; güneybatısında Görgübayram Mahallesi'nde ve güneyinde Kızılca Mahallesi'ndedir (Fotoğraf 1). Kentin nekropol alanları tespit edilmiş olsa da bu nekropollerden günümüze yeterince mezar bırakılmamıştır (Özhanlı, 2015, ss. 93-98). Özellikle de mermer lahitler ve mezar stelleri. Hristiyanlığın, Doğu Roma İmparatorluğu'nun resmi dini olmasıyla geçmişin bu pagan örgelerine karşı geri dönüşümü olmayacak bir yıkım ve yok etme hareketi başlamıştır (İznik, 2009, ss. 41-77). Nekropollerde bulunan mezarların büyük bir

kısmı sökülerek MS 4. yy.da kenti çevreleyen surlarda (Sokolicek, 2011, s. 286), diğerleri Hristiyanlık Dönemi'nin yapılarını inşa etmek için ve yeni mezarlarda devşirme malzeme olarak kullanılmıştır (Kahraman, 2019, s. 58). Mermer mezar ve stellerin bazıları da eritilerek kireç ve harca dönüştürülmüştür. Kazılarda kentnin birçok noktasında açığa çıkan kireç ocakları, bu görüşü desteklemektedir. Hristiyanlık Dönemi'nde tahrip edilmeyenler de, W. M. Ramsay ve D. M. Robinson'un kazı çalışmalarından sonra, Yalvaç'taki modern yapılarının inşasında kullanılmak üzere ilçeye taşınmıştır. Yalvaçlılar tarafından yeniden kullanımın en iyi şekilde görülebildiği yapı, Devlethan Camii'dir. İlçenin en erken camii olan bu yapının bütün duvarları, Antiokheia kent merkezi ve nekropollerinden götürülen antik taşlarla örülmüştür (Özhanlı, 2017, ss. 25-27). İnşa malzemesi olarak kullanılan taşlar tarihsel olarak Antiokheia'ya ait yapıların neredeyse bütün dönemlerine işaret etmektedir.

D. M. Robinson başkanlığında, Amerikalı bir ekip 1924-1927 yılları arasında, Antiokheia'da, kazı çalışmaları yapmışlardır. Bu süre içerisinde D. M. Robinson ve ekibi; ilçedeki yapıları ve ilçeye bağlı köyleri de araştırmışlardır. Bu araştırmalar esnasında D. M. Robinson, Yalvaç'ta bir evin merdivenin altında (Fotoğraf 2) gördüğü yazıtlı bir mezar stelinin "*Greek and Latin Inscriptions from Asia Minor*" adlı makalede tanımlamış ve yayımlamıştır (Robinson, 1926). Yazıtın son satırlarındaki formül nedeniyle steli (Robinson, 1926, s. 220), MS 2. yy.da (Tabbernee, 2013, s. 288) Phrygia'da ortaya çıkan ve Erken Hristiyanlık hareketi olarak bilinen Montanizmle (Montanistlerle detaylı bilgi için bkz: Soyres, 1878) ilişkilendirmiştir. Çalışmanın konusunu bu mezar steli oluşturmaktadır. Stel tanımlandıktan sonra, eseri daha önce yayımlayan D. M. Robinson'un yaptığı tanım ve yorumlar yeniden ele alınacaktır. D. M. Robinson'un bahsettiği stelin yazıt kısmında kısaca bilgi verdiği formülün, Montanistlerle bağlantısı tartışılacaktır. Bu bağlamda konunun daha iyi anlaşılabilmesi için Montanizmle ilgili özet bilgi sunulacaktır. Araştırmacının stel üzerinde yer alan figürler hakkında yaptığı tanımlama detaylı biçimde irdelenip; benzer örneklerle karşılaştırılıp tarihlendirilecektir. Ayrıca, Montanizmin Phrygia sınırları içerisinde kabul edilen Antiokheia ile bir bağlantısı olup olmadığı üzerinde de durulacaktır.

2. MEZAR STELİNİN TANIMI VE YORUMU

Yalvaç Müzesi'nin bahçesinde sergilenen stel, dikdörtgen masif mermer blok üzerine kabartma şeklinde yapılan üçgen alınlık ve plasterlerle çerçevelenmiş naiskos tiplidir (Fotoğraf 3). Üçgen alınlıklı mezar steli türü, Pisidia Bölgesi'nde sık karşılaşılan stel grubudur (bölgedeki örnekler için bkz: Iversen, 2012). Pisidia Bölgesi'ndeki bu tür eserlerle ilgili yeterince yayın yapılmamıştır. Yapılan iki yüksek lisans tezinde, mezar stelleri konusunda verilen genel bilgilerle yetinilmiştir. "*Burdur Arkeoloji Müzesi'nden Bir Grup Adak ve Mezar Steli*" başlıklı tezde; mezarlar, mimari unsurlara sahip olmaları ve ikonografilerine göre iki gruba ayrılmıştır. Tezin, "Üçgen Alınlıklı Steller" başlıklı bölümünde bu tür stellerin detaylı bir tanımı yapılmış ve ayrıntılıca ele alınmıştır. MS 2-3. yy.a tarihlenen taşralı özellikler taşıyan mezar stellerinde, sosyal statü belirten öğeler üzerinde durulmuştur. Stellerde, Pisidia Bölgesi ölü gömme geleneklerine etkisi olduğu bilinen Phrygia ve Lydia kültürlerinin yanı sıra Isauria etkileri de belirlenmiştir (Bağlıbel, 2018). Bölgedeki mezar stellerini konu alan diğer bir çalışma "*Kuzey Batı Pisidia Bölgesi (Seleukeia, Apollonia, Tymandos, Konana) Alınlıklı Mezar Stelleri*" başlıklı tezdır (Çelik, 2017). Teze konu edilen eserlerin neredeyse tamamı, Paul A. Iversen'in "*Inscriptions from Northwest Pisidia*" başlıklı çalışmasından alınmıştır (bkz: Iversen, 2012). Tezde, alınlıklı mezar stelleri tipolojisi başlığı kapsamında girland motifli mezar stelleri, yazıtlı- bezemesiz mezar stelleri ve kalkan motifli steller ana başlığı altında bir sınıflandırmaya gidilmiştir. Ancak, Iversen'in yazdığı bilgilerin ötesine geçilememiştir. Genel, yüzeysel bilgilerle yetinilmiştir. Paul A. Iversen'in "*Inscriptions from Pisidian Konane (Conana) and The Surrounding Area*" ve "*Inscription from Northwest Pisidia*" başlıklı çalışmalarında ise yazıtlara yoğunlaşıldığı için steller üzerindeki mimari ve kabartmalarla ilgili detaylı bilgi verilmemiştir (bkz: Iversen, 2015, Iversen 2012). Ancak, Kuzey Pisidia'da bulunan çok sayıda mezar stelinin bir araya getirilmiş olması, yapılacak yeni çalışmalar için büyük kolaylık sağlayacaktır. Her iki çalışmada kullanılan mezar stelleri arasında, makaleye konu olan eser ile tip ve işçilik bakımından oldukça benzer örnekler vardır.

Mezar stelinin; yüksekliği 96 cm, korunan genişliği 28 cm ve kalınlığı 19 cm'dir. Mezar stelinin sol tarafı alınlıktan başlayarak alt kısma doğru kırık ve eksiktir. Arkası kaba işçilikle bırakılmıştır. Alınlığın kenarları ve üstü korunmamıştır. Bundan dolayı alınlığın üstünde ve kenarlarında akroter bulunup bulunmadığı bilinmez. Bu tür mezar stellerinde genellikle akroter kullanılır (bölgede görülen akroterli örnekler için bkz: Iversen, 2015, s. 27 No: 16, 17, 18, 19; Bağlıbel, 2018). Alınlıktaki başın etrafını çevreleyen dikdörtgen hatlılar, oldukça yüzeysel bir işçilikle verilmiş ve tamamlanmamıştır. Bu yüzeysel işleniş yerel işçilik ihtimalini akla getiren önemli unsurlardandır. Alınlık plasterlerin üzerine oturmaktadır.

Bu biçimiyle üçgen alınlık bir tapınak ya da ev mimarisine işaret etmektedir. Alınlıkta yer alan başın ölçüleri; 6,5 cm yüksekliğinde ve 7 cm genişliğindedir. D. M. Robinson, stelin alınlığında başı örtülü bir kadın büstü ve kaide üzerinde sekiz satır yazıtın alt kısmında, bir erkek çocuğu büstü bulunduğunu belirtmiştir (Robinson, 1926, s. 220). Eser incelendiğinde; alınlıkta yer alan figürün, başı örtülü bir kadın olmadığı, büst değil sadece başın verildiği ve başı örtüsüz açık bir biçimde görülmektedir. Araştırmacının örtü olarak değerlendirdiği şey, figürün sağ gözünün kenarından şakağa doğru devam eden hafif yükselti olmalıdır. Bu yerel işçilikten kaynaklanan bir diğer durumdur. Ortadan ayrılmış kabarık dalgalı saçlar, yüzü çevreleyerek omuz başlarına kadar inmektedir. Baş, alınlığın tam ortasında resmedilmiştir (Fotoğraf 4). Başın etrafında derince vurulmuş keski izleri bulunur ve zımparalanmadan olduğu gibi bırakılmıştır. Yüzün detayları aşınmış olsa da yüzün yuvarlaklığı, gözlerin birbirine yakın işlenmesi ve gözün ön tarafının derinde olması ile ağzın, başın verilışı normal bir ölümlüyü betimlediğini gösterir.

Pisidia Bölgesi'nin mezar stellerinde alınlıkta Eros ya da Medusa'nın (Bağlıbel, 2018, s. 109) betimlendiği örnekler vardır. Yuvarlak yüzü, yumuşak yanakları ve saçın işlenişi Eros olma ihtimalini akla getirirken; gözlerin ön tarafının derin ve birbirine yakın verilmiş olması, Medusa olma ihtimalini biraz daha güçlendirmektedir. Medusa'nın açık bir biçimde tanınmasını sağlayan atribütlerinin kullanılmaması biraz düşündürücüdür. Ancak mezar ikonografisinde çok önemli bir yeri ve Antik Dönem'de geniş bir coğrafi dağılımı olan Medusa başının mezarlarda kullanım amacı şüphesiz, onun korkunç görünümüyle mezarı rahatsız edecek kişilere karşı koruyucu (apotropaik) olduğuna inanılmasıdır (Scarborough, 1998, s. 81). Kilikia Trakheiası mezarları hakkında çalışan Y. E. Scarborough; Medusa başının, Medusa motifi örneğinin; Kilikia Trakheia'ya, Phrygia Bölgesi'nden aktarıldığını iddia etmiştir (Scarborough, 1991). Araştırmacı köken ilişkisini "*Medusa başı motifinin prototipine Phrygia'daki Yılanlı Taş anıtında rastlamamız, bu motifin Anadolu'da bilinen eski bir tip olduğunu gösterir. Yılan Taş mezarının girişinde yer alan Medusa başı aşağıya doğru bakarak yapılmış ve böylece motifin mezarı koruyan apotropaik işlevi açıkça gösterilmiştir*" şeklinde açıklamıştır. Bu bilgidен yola çıkarak Antiokheia'nın, Phrygia Bölgesi'ne yakınlığı düşünüldüğünde mezar stelinin alınlığında yer alan Medusa başının Phryg kökenli olduğu öne sürülebilir. Böylelikle Antiokheia'dan bulunan mezar steli örneğinde Phryg etkisinin olduğunu, sadece stelin yazıtındaki Kuzey Phryg Montanist formülüyle değil, Medusa başıyla da bağlantılı kılmak olanaklıdır.

Stelin üretildiği atölye için öneride bulunulacak olursa; bölgenin mezar stelleri, lahitleri ve osthotekleri üzerinde betimlenen Medusa başı örnekleriyle olan benzerliği ve stelin tipi, yerel işçilik görüşünü destekler niteliktedir (Pisidia Bölgesi'nde Medusa başı örnekleri için bkz: Acuce, 2018). Burdur Müzesi'nde bulunan bir mezar stelinin alınlığındaki Medusa başı, taşra işçiliğine karşın benzer bir örnektir (Bağlıbel, 2018, s. 161, Lev. 7, Resim 6a). Kuzey Pisidia Bölgesi'ndeki mezar stellerinde de benzer Medusa başları görülmektedir (Iversen, 2015, s. 49, 50). Antiokheia'da bulunan bir lahdin kapağının her iki dar yüzünde betimlenen Medusa başları, stelde yer alan Medusa başı ile benzerdir. Ayrıca Yalvaç Müzesi'nde bulunan, ancak henüz yayımlanmamış mezar stellerinde de benzer şekilde işlenmiş Medusa başları betimlenmiştir. Bu eserler hakkında henüz kapsamlı bir çalışma yapılmadığı için burada sadece kısaca değinmekle yetinilmiştir. Yerel ustalar tarafından yapıldığı açık olan stellerin üzerinde işlenen konular ve kabartmalarda uygulanan stil birbiriyle benzerdir. Mezar stellerinde görülen kabartmalar dışında, Antiokheia kazılarında açığa çıkarılan çok sayıda heykeltıraşlık eserinde, Aphrodisias etkisi görülürken, yerel ustaların yaptığı heykel ve kabartmaların da olduğu tespit edilmiştir (Koçak, 2021, ss. 65-67). Mezar stelinin üzerindeki yerel işçilik, Antiokheia'da yerel atölyelerin varlığına bir başka kanıttır. Müzede bulunan mezar stellerinin büyük bir kısmının yerel taştan yapılmış olması ve de üzerlerindeki acemi işçilikte, Antiokheia'nın kendi atölyesine sahip olduğu düşüncesini desteklemektedir. Yerel üretime işaret eden tüm işçilik benzerliklerinin haricinde, steli Phrygli gezici ustaların gelip yapmış olma ihtimali de göz önünde tutulmalıdır (Isaurialı gezici ustalar hakkında bilgi için bkz: Scarborough, 1991, s. 432).

Stelin gövdesinde ise D. M. Robinson'un yazdığı gibi bir erkek büstü değil, başı açık olan kadın büstü betimlenmiştir (Fotoğraf 5). Kadın büstü; 28 cm yüksekliğe ve 13 cm genişliğe sahiptir. Kadın büstünün üstünde durduğu altıgen altlığın ölçüsü 5 cm'dir. Gövdede yer alan kadın figürü de üstteki Medusa başını ortalayacak biçimde, stelin tam ortasına işlenmiştir. Cepheden verilmiş olan büstün; kolları verilmemiş, gövdesi omuzdan bel kısmına kadar kabartılmıştır. D. M. Robinson'un erkek olarak tanımladığı büstün bir kadına ait olduğu aşıkârdır. Bu dönemde yapılmış olan erkek büstlerinde genellikle himationun içerisinde saygı işareti olarak bırakılan sağ kol, dirsekten bükülerek göğüs önünde durmaktadır (Özcan, 2014, ss. 147-148, Resim 1). Saygı jesti olan bu hareketin örneğini Antiokheia'dan diğer bir mezar stelinde görmek mümkündür (Levick, 1967, s. 115). B. Levick'in, yayımladığı gövdesinin her iki tarafında pilasterlerin olduğu stelin alınlığının ortasında betimlenmiş erkek figür saygı jestini gösteren farklı bir

örnektir. Bu stelde ise gövdede betimlenen figürün kadın olmasından dolayı böyle bir jest bulunmamaktadır. “V” yakalı bir giysi üzerine sol omuzdan getirilen himation sağ omuz üzerinden arkaya atılmıştır. Üst giysinin kıvrımları ve göğüs arasındaki boşluğa uydurulmuş yayvan bir “V” biçiminde gövdenin yapısına uygun iken, alt tarafta düz yapılmıştır. Kıvrım araları derince oyulduğundan, kıvrımdan çok giysi tomarını andırmaktadır. Matkap oldukça yumuşak kullanıldığından, kıvrımlar arasındaki oyukluklar doğal bir izlenim bırakmaktadır. Üst giysinin kalın işlenmiş olmasından dolayı kadının göğüs kabartmaları vurgulanmamıştır. Baş hafif kendi sağına eğik olan kadının, yüz detayları oldukça aşınmıştır. Aşınmaya karşın kadının baş hareketinden karşıya değil, hafif kendi sağına ve aşağıya baktığı çıkarılabilir. Bu hareket mezar stellerinde ölümün acısını yansıtan bir jest olarak kullanılmaktadır. Yüzü çevreleyen kabarık saç, kulakları örtmektedir. Aşındığı için detaylar silikleşmiş olsa da saçların ortadan ayrılıp, gevşek bir biçimde yüzü kuşatıp arkada birleştirilerek topuz yaptığı söylenebilir. Kulakları örten saçta izlenen tarama kanalları da bu görüşü desteklemektedir. Kadındaki kulakları örten saç modelinin benzerleri, İmparator Marcus Aurelius’un eşi Genç Faustina’nın V. Portre tipinden (MS 152) itibaren yaygınlaşır (Özgan, 2013, s. 240). Aynı hanedanlıktan İmparator Commodus’un eşi Crispina portrelerinin saç modeli de stel üzerindeki kadının saç modeliyle çok benzerdir (Özgan, 2013, s. 288). Özellikle Severuslar Dönemi kadınlarının saç modeli bu dönem modasını en iyi şekilde yansıtır (Özgan, 2015, s. 64). Ancak, Severuslar Dönemi’nde yapılan saç modelleri ince taramanın yerine derin kanallar biçiminde şekillendirilmiştir. Saç modeli, kadının giysisinde kıvrımların işlenişi, matkabın kullanılması Severuslar Dönemi’nden çok Antoninler Dönemi portre sanatının özelliklerini yansıtmaktadır. Kadının portresi stil kritiğinden anlaşıldığı üzere Roma Dönemi’nde yapılmış olmasına rağmen himation ile tasvir edilmiştir. Steldeki kadın figürünün dönemine örnek olarak Men Kutsal Alanında bulunan Hazine Binalarında 2017 yılında yapılan kazılarda Antoninler Dönemi’nin modasını ve işçiliğini yansıtan çok sayıda heykel parçası ve sağlam heykel gösterilebilir (Özhanlı, 2002, s. 125). Bu eserler, ayrı bir kitap olarak yayına hazırlanmaktadır. Mezar steli, sanatsal olarak Antoninler Dönemi modasını yansıtsa da yerel unsurlar daha ön plana çıkmaktadır. Örneğin; stelin alınlık ve naiskos içerisinde kabartılmış figürlerin ön plana çıkarılması, yapıldıkları alınlık ile naiskosun derinliğinin vurgulanması için başın ve büstün etrafı keskiyle derinleştirilmiştir. Keskiyle derinleştirilen bu alanlar, zımpara ile düzleştirilip keski izleri ortadan kaldırılmamıştır. Bundan dolayı bu tür eserleri kesin olarak tarihleyebilmek çok kolay değildir. Eserin tarihi için MS 2. yy. sonu ve 3. yy. başları önerilebilir. Ancak bu tür yerel eserlerde tarihlemeye yaklaşık elli altmış yıl sapmalar olabilir. Mezar stellerinde mimari öğelerin ve kabartmaların detaya inmeden, genel hatlarıyla verilmesi MS 2. ve 3. yy.a özgün bir işçilik olması bu öneriyi desteklemektedir (Özcan, 2014, ss. 143-154). Pisidia Bölgesi’ndeki mezar stellerinde görülen yerel işçiliği F. Özcan “Isparta Müzesi’ndeki Yerel Stilde Bazı Roma Dönemi Mezar Stelleri” başlıklı makalesinde oldukça detaylı ele almıştır (Özcan, 2014, ss. 143-154). F. Özcan’ın vurguladığı yerel özelliklerin tamamı bu mezar stelinde de görülmektedir. Mezar steli, yerel ustalar tarafından yapılmış olsa da stelin genelinde, kabartmalarda uygulanan işçilik ve özen eserin, fakir halktan çok orta sınıf bir aileye ait olduğuna işaret etmektedir.

Alınlığın hemen alt kısmından başlayan yazıtın, satırları taşa yüzeysel ve oldukça özensiz kazınmıştır. On üç satırdan oluşan yazıtın, ilk sekiz satırının sonunda nokta görevi gören bir kalp motifi yer alır. Yazı, stelin kabartmalarına göre düzenlenmiş, bütün boş alanlar kullanılarak yazılmıştır. Bundan dolayı harflerin yükseklikleri farklı farklı verilmiştir. Harfler düzensiz işlenmiş, harflerin yükseklikleri 1,3- 2,5 cm ve derinlikleri ise 0,1- 0,3 cm arasında farklılık göstermektedir. İlk satır ve son üç satırın harf karakterleri daha yüksektir. Bu durum ilk satır ve son üç satırda yer alan ifadelerin vurgulanmak istenmesindedir. Yazıda uygulanan işçilik, orantısızlık ve yazıtın stelin boş alanlarına serpiştirilmiş olması da yerel işçilikten kaynaklanmaktadır. Yazıtın, kabartmalar tamamlandıktan sonra kazındığı, işçilikten ve bir düzen içerisinde yazılmamış olmasından anlaşılmaktadır. Ayrıca yazıda kullanılan keski işçiliğinin keskin, sert ve oransız olması da kabartmaları yapan usta ile yazıtı yazan kişinin de farklı olduğunu düşündürmektedir.

D. M. Robinson’un aktarımına göre yazıtın satırlarında: “*Auxanousa dünyadaki herkes tarafından şerefleendirildi ve ünlü bir ülkede öldü, en güzel çağında ölüme yenik düştü. Ve özgürlük gününü terk eden Terentius, erken yaşta Hades’in diyarına indi... Pomponius’tan karısı Auxanousa’nın anısına. Tanrı’ya karşı hata yapmayacaksın*” yazmaktadır (Robinson, 1926, ss. 220-221). D. M. Robinson, stelde yer alan yazıtla ilgili bilgilendirme niteliği taşıyan genel özellikleri aktardıktan sonra içeriğindeki konuyu bir paragrafta yorumlamıştır. “*Bu, Pomponius adlı bir koca tarafından yukarıda tasvir edilen ve ölmüş olan karısı Auxanousa için dikilmiş bir anıt olmalıdır. Bu aynı zamanda aşağıda temsil edilen ve gençliğinde ölen çocuğun anısına dikilen bir anıttır. Bu yazıtın kopyası benimkiyle aynı olan Calder restorasyonda bana yardımcı oldu. Bu yazıtın sonunda, daha önce Antiokheia da bir kez bulunmuş olan “Kuzey Phrygia Montanist” formülü vardır* (Kuzey Phrygia Montanist formülü hakkında detaylı bilgi için bkz: Tabbernee,

1997, s. 357)”. Yazıtta, steli adayan kocanın ismi dışında stelin adandığı bir kadın ve genç yaşta ölen erkek ismi geçmektedir. D. M. Robinson, bundan dolayı alınlıktaki resmin kadını ve gövdedeki büstün erkeği temsil ettiğini düşünmüş olmalıdır. Yukarıda detaylıca ele alındığı gibi; alınlıkta Medusa başı ve gövdedeki büste bir kadın betimlenmiştir. Yazıtta Pomponius olarak adı geçen kocanın portresi yer almamaktadır. Stelin kırık ve eksik olan sol tarafına da bir figür sığdırmak stel üzerinde geriye kalan alan bakımından mümkün görünmemektedir. Zaten stel gövdede büstü betimlenen, Auxanousa'nın anısına yapılmıştır. Bundan dolayı mezar sahibinin stelin gövdesinde, naiskosun içerisinde verilmesi oldukça doğaldır.

Yazıtın içeriğinde ismi geçen üçüncü kişi Terentius'tur. Terentius'un özgürlük gününü terk ederek Hades diyarına indiği söylenmiştir. Burada Hades (Erhat, 2006, s. 120) oldukça niteleyici bir ifadedir. Yazıtta yeraltı dünyasının “Hades’e inmek” olarak tanımlanması, tamamen paganlara ait ve pagan mezar taşlarında kullanılan bir ifadedir. Medusa başının yanı sıra bu ifadenin kullanımı da yazıtın pagan içerikli olduğu düşüncesini pekiştiren diğer bir kanıttır.

D. M. Robinson, stelin özellikle yazıtına yoğunlaşmıştır. Ancak stel hakkında yapılan incelemeler sonucunda hem stel üzerindeki kabartmaları hem de yazıtı hatalı tanımlayıp, yorumlamıştır. Bu yanlışlar, Montanizmin kökeni, tarihsel süreci ve en etkili olduğu coğrafyanın kente olan yakınlığıyla ilgili olabilir. Bu nedenle mezar stelinin üzerinde yer alan formülü kullanan Montanistler ve Montanizm hakkında bilgi vermek konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

3. PISIDIA ANTIOKHEIASI VE MONTANİZM

Montanizm, MS 2. yy.da Phrygia'da ortaya çıkmış; Pepuza, Tymion ve Ardabau'dan Küçük Asya'nın çeşitli bölgelerine yayılmıştır. İtalya'ya, özellikle de Roma'ya ve Kuzey Afrika'nın merkezi Kartaca'ya ulaşmıştır. Güney Galya'daki Lyon ve Vienne'de de görülmüştür (Kaçar, 2002, ss. 39-41). İlk montanistler olarak bilinen kişiler Phrygia Ardabausu'nda vaazlar veren Montanus'u takip eden Maximilla, Priscilla veya Prisca adında iki kadın rahibedir (Soyres, 1878, pp. 25-27). Montanistlerin kökeni; Phrygia'daki pagan kültürlerin (Men, Kybele, Dionysos) Hristiyanlık içinde yeniden canlanması, Yahudi-Hristiyan kıyamet geleneğinden ilham alan bir hareket veya sadece Hristiyan gelenekle yorumlanmaktadır. Peygamberi nitelikteki inancın üyeleri birçok sinod tarafından yavaş yavaş aforoz edilmiştir (Toprak, 2013, ss. 916-917). Grubun üyelerine ait bilgileri bazı Hristiyan yazarların aktarımından bilmekteyiz. Gruba dair önemli aktarımlar yapan Hristiyan yazar, Eusebius'tur.

Eusebius grubun üyelerini “The Ecclesiastical History 5. 16. 7” adlı eserinde; “*Görünüşe göre Mysia'nın Phryg sınırına yakın kısmında Ardabau adında bir köy var. Orada, Gratus Suriye'nin prokonsülü iken Montanus adında yeni din değiştiren, zirveye ulaşma konusundaki dizginsiz hırsıyla kendisini düşmana açtığı, manevi heyecanla dolduğu ve aniden bir tür transa geçtiği ve doğal olmayan biçimde konuştuğu söyleniyor*” (Eusebius, 1932) şeklinde tanımlar. Eusebius'un bu tanımından gruba dair birçok bilgi elde etmek mümkün olmuştur. Montanistlere karşı yapılan büyük kıyım ise; Prokopios'un aktarımından bilinmektedir. Prokopios “*İmparatorluğun her tarafına, karşılaştıkları herkesi eski inançlarından döndürmek için bir memurlar ordusu gönderildi. Taşrada yaşayan halkın gözünde böyle bir telkinde bulunmak kutsal konulara saygısızlık bir çeşit küfürdü. Bu yüzden pek çok kimse böyle bir şeyi isteyenlere karşı durdu. Dolayısıyla çoğu askerlerin elinde can verdi. Kimi en iyi tanrısal yol olduğunu düşünerek canına kıydı. Büyük çoğunluğuyorsa memleketlerini bırakarak gurbete gitti. Ama Phrygia'da yerleşmiş olan Montanus'a bağlı kişiler, kiliselerini ateşe verdiler ve hiçbir neden yokken kendileri de canlarından oldular*” (Prokopios, 2001, s. 84). Iustianus'un yaptığı kıyımdan sonra büyük oranda yok edilen grubun tam olarak ortadan kalkması MS 9. yy.da gerçekleşmiştir.

Erken Hristiyanlık gruplarından entelektüel nitelikliler, “Gnostikler” olarak bilinip birçok grubu içerisinde barındırmıştır. Bunların içerisinde peygamberi niteliklere sahip olan Anadolu Hristiyanlığı açısından oldukça önem taşıyan “*Montanist*”ler de yer alır. Pisidia Antiokeiası'nın Hristiyanlaşmasını sağlayan Aziz Paulus, gnostiklerinde yer aldığı bir havzada yetişmiştir. Bu havzanın bütün özellikleri içerisinde yetişen Paulus'un, verdiği vaazlarda bu etkiyi görmekteyiz. Onun verdiği vaazlarında kendi öğretilerinin kaynağı olan yaşadığı coğrafyadan edindiği Hellen düşüncesi, Yahudilik inancı öğretileri ve bunlara üçüncü bir ek olarak Suriye-Filistin kültürlerinde yaygın olarak görülen Gnostizim etkileri söz konusudur (Gündüz, 2000, s. 6). Bundan dolayı Erken Dönem Hristiyan sanatının birçok eserinde pagan örgeleri görmek mümkündür. Phrygia gibi Tanrıça Kybele ve Tanrı Men inançlarının güçlü olduğu bir coğrafyada ortaya çıkan Montanist gibi gruplarda pagan etkilerinin olması oldukça doğaldır.

D. M. Robinson'un; stelin kabartmalarındaki tanımlama hatasının dışında önemli bir yanığı da yazıtın içeriği hakkındadır. Yazıtın son satırında yer alan formülün bulunduğu kısım kırık ve noksandır. Formül geriye kalan haliyle “*τὸν θεὸν σ [- - - - -*” biçimindeyken araştırmacı formülü “*τὸν θεὸν σ [ὃ μὴ ἀδική- σεις/ς]*” şeklinde tamamlamıştır. Son iki satırdaki tamamlama sonrası yazıtta, Kuzey Phryg Montanist Formülü olduğunu iddia etmiştir. D. M. Robinson ve W. Calder'in, yazıtın son cümlesinin eksik kısımlarını büyük oranda tamamladıklarını belirten W. Tabbernee, formülün başka varyasyonlarının olabileceğinden dolayı tamamlamayı güvenilir bulmadığını söylemektedir. Ayrıca W. Tabbernee, yazıtın restorasyonunda D. M. Robinson'a yardım eden W. Calder'in, konuyla ilgili yazdığı makalelerde son cümlelerin Montanistlerle ilgili olduğu konusunda ikircikli kaldığı ve yeni örneklerle fikrinin değiştirdiğini belirtmektedir (Tabbernee, 1997, s. 371). W. Calder “Philadelphia” adlı eserinde (bkz: Calder, 1923) “*τὸν θεὸν σοι ἀναγνούς μὴ ἀδικήσης*” Kuzey Phrygia Montanist formülünün (Tabbernee, 1997, s. 357), Eumenia formülünün Montanist eşdeğeri olduğunu yazmıştır. Bu düşüncesini, Montanistlerin kullandığı formülün aynısının paganlar hatta Ortodoks Hristiyanlar tarafından kullanıldığını fark etmesi üzerine tekrar değiştirmiştir (Tabbernee, 1997, ss. 370-371). D. M. Robinson'u yazıtın yorumlanması aşamasında yanıltan durum, yukarıda da değinildiği gibi bu formülün Montanist gruba ait kişiler tarafından kullanıldığını W. Calder'den öğrenmesidir. W. Calder formül hakkındaki iddialarının yanlışlıklarını zaman içerisinde ele geçen yeni veriler ışığında değiştirme fırsatı bulmuştur. Ancak, D. M. Robinson'un bu hatasını düzeltmesine ömrü yetmemiştir.

D. M. Robinson, Kuzey Phrygia'da “*τὸν θεὸν σοι ἀναγνούς μὴ ἀδικήση*” şeklinde bilinen formülün hem pagan mezar lanet ifadesi hem de Montanist ifadesi olarak kullanıldığını gözden kaçırmıştır. Sadece bu formülden yola çıkarak yazıtı yanlış yorumlamış, şüphesiz Hristiyan ya da Erken Hristiyan grubu Montanistlere ait olabileceğini düşünmüştür. Oysa “*Tanrı'ya karşı hata yapmayacaksın*” şeklindeki ifadeler, Antiokheia'da ve Phrygia'nın birçok kentinde, pagan yazıtlarında da görülmektedir. Bu nedenle yazıtın, Montanistlere ait olduğunu kesin söyleyebilmek için yazıtta daha çok Hristiyan sembol ve işaretlerine ihtiyaç duyulur. Phrygia'da bulunan Montanistlerle ilgili bütün yazıtları bir araya toplayan William Tabbernee'nin belirttiği gibi, stelin yazıtının Hristiyan kabul edilmesi için bu formülün yanı sıra, “Xp- Xp” gibi Hristiyanlığı açıklayıcı ifadelerin olması gerekir (Tabbernee, 1997, s. 10). Eğer bu ifade yoksa Hristiyanlığı simgeleyen herhangi bir sembolün bulunması gerekir. Buna mukabil araştırmacı, Montanist hareket MS 2. yy.da başlamış olsa da 350 yılından önce mezar taşlarında Hristiyanlık sembollerinden olan haç işaretini kullanmadıklarını altını çizmiştir (Tabbernee, 1997, s. 371). Bu konuyu W. Tabbernee örneklerle oldukça detaylı biçimde ele aldığı için (Tabbernee, 1997, s. 370) burada daha fazla üzerinde durulmayacaktır. Bu bilgiler ışığında Hristiyanlık ifadesi ya da sembolü içermeden tek başına kullanılan yazıtın formülünün, stelin kabartmalarının dönemi incelendiğinde Hristiyan bir kişiye ait olmadığı görüşünü doğrulamaktadır.

D. M. Robinson'un eksik yorumuna karşın Antiokheia'da Montanistlerin olmadığını söylemek doğru olmaz. Çünkü Montanizm Phrygia'da ortaya çıkmış ve burada köklenerek birçok bölgeye yayılmıştır. Her ne kadar Antiokheia, Pisidia sınırında olsa da Antik Dönem'de Phrygia Paroreiası içerisinde sayılmaktadır (Strabon, XII. 3. 31). Bundan dolayı Antiokheia ve çevresinde yaşayanlar arasında bu dinsel akımdan etkilenenler mutlaka olmuştur. Bu düşüncüyü D. M. Robinson'un aynı makalesinde, kentteki Phryg etkisine örnek verilebilecek bir diğer yazıt formülü de ifade etmektedir (Robinson, 1926, s. 223). Kentin nekropollerinden taşınmış olması muhtemel stelde “*Eumeneia formülü*” yer almaktadır. Formül; “*ἔσται αὐτῷ πρὸς τὸν θεόν*” şeklindedir. Eumeneia formülü tıpkı Kuzey Phrygia Montanist lanetleme formülü gibi mezarlara karşı suç işleyecek kişileri, tanrıya hesap vermek zorunda olduğu konusunda uyarmaktadır. Eumeneia formülü Kuzeydoğuda Dokimeion ve Pessinus'a, Kuzeybatıda Kyzikos'a ve Pisidia Antiokheiası'na kadar yayılmıştır (Ramsay, 1897, s. 498). Formül, son yıllarda yapılan çalışmalarda Montanist veya Montanist olmayan şekilde kabul edilmektedir (Yıldız, 2014, s. 296). Ele geçen veriler ışığında Antiokheia'da bulunan bu yazıtta tıpkı Kuzey Phrygia Montanist formülü gibi Hristiyan değil, pagandır. Çünkü Hristiyanlığa dair herhangi bir işaret ya da sembol içermez.

Montanist formül ve Eumenian formülü mezara dokunanı cezalandıran/lanetleyen ifadeler içerir. Bu tür ifadeler, özellikle Hristiyanlaşmış insanların yeniden paganizme döndürüldükleri İmparator Diocletianus Dönemi'nde sıklıkla kullanılmaktadır. İmparatorun desteğiyle Men inancının bölgede yeniden baskın kılınmaya çalışıldığı bu dönemden kalan yazıtların birçoğu “*Tanrı'ya karşı hata yapmayacaksın*” ifadesiyle sonlanmaktadır. Yönetimin organizasyonu Antiokheia ve çevresinde Hristiyanlara karşı kurulan pagan cemaatler (tekmorion) büyük bir mücadeleye girişmişlerdir. Oluşturulan baskıyla Hristiyanlaşmış çok sayıda insan yeniden paganlaştırılmıştır. Bu dönem oldukça karışık bir dönemdir. Bir tarafta güçlenmiş ve Roma toplumunun bütün hücrelerine sirayet etmiş Hristiyanlık, diğer tarafta eski inanç ve gelenekleri devam ettirmeye çalışan mevcut yönetim ve halklar. Bu karmaşa, dönemin sanatına da yansımıştır. Men Tapınağı

(Tapınak ve Men Adak stelleri için bkz: Lane, 1976) ve Kutsal Alanında bulunan arkeolojik ve epigrafik veriler bu dönemin karmaşasını en iyi yansıtan verilerdir (kutsal alanda bulunan dönem hakkında bilgi sunan veriler için bkz: Özhanlı, 2002, ss. 123-124).

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Yalvaç Müzesi'ne, Antiokheia'dan götürülmüş olan bu mezar steli, Antiokheia ve bölge için önemli bilgiler sunmaktadır. D. M. Robinson'un keşfettiği ve yanlış yorumladığı stelin genelinde görülen Phryg etkisi, Antiokheia'nın kültürel kökenine ışık tutmaktadır. Toplumlarda en zor değişen şeylerin başında inanç ve kadim gelenekler gelmektedir. Bunları değiştirmek için ne kadar baskı uygulansada ana kodlarda hüküm süren bu gelenekler kolay kolay değişmez. Bundan dolayı Antiokheia, her ne kadar Hellen ya da Latin öğelerle kurulmuş olarak bilinse de ölü gömme ve mezar mimarisindeki Phryg geleneği kaybolmamıştır. Alınlıkta betimlenen Medusa başı da bölgenin dönem modasını ve sanat birlikteliğini çok güzel yansıtmaktadır.

Phrygia'da erken bir dönemde ortaya çıkan ve uzun yıllar varlığını devam ettiren Montanizmin Pisidia Antiokheiası'nda da olma ihtimali oldukça yüksektir. İmparator Justinianus Dönemi'nde (MS 527 – 565) Montanistlerin büyük bir kıyım uğratılması (Ramsay, 1897, s. 574) ve geriye kalan az sayıdaki mensubunun da MS 9. yy.da tamamen ortadan kaldırılması (Parman, 2002, s. 41), bunlarla ve mezheple ilgili yeterince arkeolojik verinin günümüze ulaşmasını engellemiştir. Ancak, Antiokheia'da devam eden kazılar ve bölgenin diğer kentlerinde yapılan çalışmalarda mutlaka böyle köklü bir mezheple ilgili arkeolojik ve epigrafik veriler ortaya çıkacaktır. Antiokheia'da bulunan Phryg bağlantılı Tanrı Men inancının Hellenistik ve Roma İmparatorluk Dönemlerinde yapılan bütün baskılara karşı özünü yitirmeden devam etmesi, bu dinin güçlü köklere sahip olduğunu kanıtlamaktadır. Hristiyanlık Doğu Roma İmparatorluğu'nun resmi dini olduktan sonra Hristiyanlığı kabul etmek zorunda kalan bu inanca mensup insanların, Antiokheia'da da Montanizm gibi Gnostik mezhepleri tercih etmeleri oldukça doğaldır. Bundan dolayı Antiokheia ve çevresinde yaşayan Montanist gruplara ithafen yazılmış örneklerin bulunması sürpriz olmayacaktır.

Benzer heykeltraşlık eserler ve kabartmalarla yapılan stil kritiği ile stelin tarihi için MS 2. yy. sonu ve 3. yy.ın başları önerilmiştir. Buna karşın yukarıda da belirtildiği gibi, yerel eserleri tarihlemeye elli altmış yıl sapmalar olabileceği her zaman göz önünde bulundurulmalıdır. Stil kritiği dışında kentte, Antoninler Dönemi'ni yansıtan çok sayıda benzer mimari ve heykeltraşlık eser bulunmaktadır. Bu eserler henüz yayımlanmadığı için makalede değerlendirilmemiştir.

Pagan bir ölümlü olan Auxanousa'nın mezar steli, Antiokheia'da yaşamış bir babanın oğlunu ve eşini erken yaşta kaybetmesinin trajedisini yansıtmaktadır. Mezar taşına yazılmış olan duygular, dönemin aile bağlarını ve sevgisini gösteren oldukça önemli epigrafik verilerdir.

Bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Makale ile ilgili notlar

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Araştırmanın tüm sürecine yazarlar eşit derecede katkıda bulunmuştur.

KAYNAKÇA

- Acuce, İ. (2018). *Pisidia Bölgesi ostothekeleleri* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Bağlıbel, S. (2018). *Burdur Arkeoloji Müzesi'nden bir grup adak ve mezar steli* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Selçuk Üniversitesi.
- Calder, W. M. (1923). Philadelphia and Montanism. *Bulletin of the John Rylands Library*, 7(3), 309-354.
- Çelik, Ç. (2017). *Kuzey Batı Pisidia Bölgesi (Seleukeia, Apollonia, Tymandos, Konana) alınlıklı mezar stelleri* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Kahraman, F. (2019). *Pisidia Antiokheiası Bizans nekropollerini* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi.
- Erhat, A. (2006). *Mitoloji sözlüğü*. Remzi Kitabevi.
- Eusebius. (1932). *The Ecclesiastica history*.
- Gündüz, Ş. (2000). Paulus teolojisinde gnostik unsurlar. *Dini Araştırmalar Dergisi*, (2), 52-74.
- Iversen, P. A. (2012). Inscriptions from Pisidian Konane (Conana) and the surrounding area. *Epigraphica Anatolica*, (45), 104-152.
- İznic, E. (2009). Pagan bir imparatorluğun Hıristiyan imparatorluğa dönüşümü Geç Antik Çağda Roma İmparatorluğu. *Doğu-Batı Düşünce Dergisi*, (49), 41-77.
- Kaçar, T. (2002). Erken Kilise'de çatışan gelenekler. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XVII(1), 39-59.
- Koçak, S. (2021). *Pisidia Antiokheiası Roma İmparatorluk Dönemi kadın heykelleri* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Lane, E. (1976). *Corpus monumentorum religionis dei Menis (CMRDM): Interpretations and testimonia*. Brill press.
- Özcan, F. (2014). Isparta Müzesi'ndeki yerel stilde bazı Roma Dönemi mezar stelleri. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (32), 143-154.
- Özgan, R. (2013). *Roma portre sanatı II*. Ege Yayınları.
- Özgan, R. (2015). *Roma portre sanatı III*. Ege Yayınları.
- Özhanlı, M. (2002). Pisidia Antiokheiası Men Kutsal alanı hazine binaları (thesauröi). *Höyük*, (9), 113-135.
- Özhanlı, M. (2015). Pisidia Antiokheiası nekropol alanları. A. P Becks, H. Metin, M. Fırat, R. Becks (Eds.), içinde, *Pisidia Yazıları Hacı Ali İkinci Armağan Kitabı* (ss. 93- 98). Ege Yayınları.
- Özhanlı, M. (2017). Antik kent Psidia Antiokheia tarihçesi ve tarihi ile ilgili sorular. E. D. Güney (Eds.) içinde, *Bir Mimari Çalıştay Deneyimi: Psidia Antiokheia'dan Geçerken İçinde* (ss. 21-28). Beykent Üniversitesi Yayını.
- Parman, E. (2002). *Ortaçağda Bizans Döneminde Phrygia ve Bölge müzelerindeki Bizans taş eserleri*. Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Prokopius. (2001). *Bizans'ın gizli tarihi*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ramsay, W. M. (1897). *The cities and bishoprics of Phrygia*. Oxford University Press
- Robinson, D. M. (1926). Greek and latin inscriptions from Asia Minor. *American Philological Association*, (57), 195-237.

- Scarborough, Y. E. (1991). *The Funerary monuments of Cilicia Tracheia*. Cornell University Press.
- Scarborough, Y. E. (1998). Dağlık Kilikia ve Lamotis mezarları. *Kilikia Arkeolojisini Araştırma Merkezi Yayınları-I*, 77-85.
- Sokolicek, A. (2011). Die stadtmauer von Antiochia ad Pisidiam die arbeiten im sommer 2010. *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wiens*, 269-291.
- Soyres, J. d. (1878). *Montanism and primitive church*. Cambridge University Press.
- Strabon. (2012). *Geographika-Antik Anadolu coğrafyası*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Tabbernee, W. (1997). *Montanist inscriptions and testimonia*. Mercer University Press.
- Tabbernee, W. (2013). Material evidence for early Christian groups during the first two centuries C.E. *Annali di Storia dell'Esegesis*, 30(2), 287-301.
- Toprak, B. (2013). Montanizmin ortaya çıkışı. Ü. Güneş (Eds.) içinde. *II. Türkiye Lisaniüstü Çalışmaları Kongresi - Bildiriler Kitabı I*. Bursa Büyükşehir Belediyesi.
- Yıldız, M. E. (2014). Kelainai/Apameia Kibotos'tan dört yeni mezar yazıtı. *Olba XXII*, 291-307.

EK: FOTOĞRAFLAR

Fotoğraf 1. Pisidia Antiokheiası Nekropol Alanları

Fotoğraf 2. Robinson'un Yayımladığı Yalvaç'ta Bir Evin Merdivenin Altında Bulunan Mezar Steli (Robinson, Plate, XXIV)

Fotoğraf 3. Yalvaç Müzesi'nin Bahçesinde Sergilenen Mezar Steli

Fotoğraf 4. Mezar Stelinin Alınlığı ve Betimlenen Medusa Başı

Fotoğraf 5. Mezar Stelinin Naikosunda Yer Alan Kadın Büstü